

WALDEMAR BARTOCHA

WT UKSW

ORCID: 0000–0001–5896–1400

Liturgia katechumenatu jako paradygmat dla katechezy przedsakramentalnej

Liturgy of the catechumenate as a paradigm for pre-sacramental catechesis

Abstract

The aim of the article is to show the liturgy of the catechumenate as a paradigm for pre-sacramental catechesis. The post-conciliar ritual of Christian initiation of adults contains a wealth of content that has not yet been fully discovered by priests and catechists. In view of the processes of secularization taking place in modern society and the increasing number of people who have not been baptized as children and those who, for various reasons, have interrupted the path of Christian initiation and wish to return to it, there is an urgent need to develop various forms of both baptismal and post-baptismal catechumenate to enable them to grow in faith. The catechumenal inspiration of the pre-sacramental catechesis, which presupposes the adoption of a formative style and dynamism appropriate to the catechumenate in the case of children and young people, must correlate with their current stage of psychophysical development. The post-conciliar ritual equips the Episcopal Conferences with a range of adaptive possibilities that they can use to develop different models of pre-sacramental catechesis, especially for children of catechizing age. It also seems particularly important to undertake a pastoral reflection on marriage catechumenate proposed by Pope Francis, which not only provides an opportunity to renew preparation for the sacrament of marriage, but also enables the effective evangelization of spouses and their families, since in its integral structure it leads to a personal encounter with Jesus Christ through the word of God, the liturgy and works of mercy.

Keywords: Liturgy, Catechumenate, Pre-sacramental Catechesis, Ritual, Christian Initiation.

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie liturgii katechumenatu jako paradygmatu dla katechezy przedsakramentalnej. Posoborowy rytuał chrześcijańskiego wtajemniczenia osób dorosłych kryje w sobie całego bogactwo treści, które nie zostało jeszcze w pełni odkryte przez duszpasterzy i katechetów. W obliczu procesów sekularyzacji, jakie dokonują się we współczesnym społeczeństwie, oraz wzrastającej liczby osób nieochrzczonych w dzieciństwie, oraz osób, które z różnych przyczyn przerwały drogę wtajemniczenia chrześcijańskiego, a pragną na nią powrócić, dostrzega się nagłą potrzebę rozwoju różnych form zarówno katechumenatu chrzcielnego, jak i pochrzcielnego, aby umożliwić im wzrost w wierze. Katechumenalna inspiracja katechezy przedsakramentalnej, zakładająca przyjęcie właściwego dla katechumenatu stylu i dynamizmu formacyjnego w przypadku dzieci i młodzieży, musi korelować z ich aktualnym etapem rozwoju psychofizycznego. Rytuał posoborowy wyposaża Konferencje Episkopatów w całą gamę możliwości adaptacyjnych, z których mogą skorzystać przy opracowaniu różnych modeli katechezy przedsakramentalnej zwłaszcza dla dzieci w wieku katechizacyjnym. Szczególnie istotne wydaje się także podjęcie namysłu pastoralnego nad proponowanym przez papieża Franciszka katechumenatem małżeńskim, który stanowi nie tylko szansę na odnowę przygotowania do sakramentu małżeństwa, ale umożliwi skuteczną ewangelizację małżonków i ich rodzin, ponieważ w swej integralnej strukturze prowadzi do osobistego spotkania z Jezusem Chrystusem poprzez Słowo Boże, liturgię i dzieła miłosierdzia.

Słowa kluczowe: liturgia, katechumenat, katecheza przedsakramentalna, rytuał, wtajemniczenie chrześcijańskie

W *Dyrektorium o katechizacji*, które w swojej trójczłonowej strukturze proponuje drogę katechezy podporządkowanej prymatowi ewangelizacji, dowartościowuje się katechumenat jako źródło jej inspiracji. Ze względu na swój misyjny charakter katechumenat wydaje się stanowić dziś odpowiednią matrycę przy przygotowywaniu propozycji katechezy dla tych, którzy już co prawda zostali wyposażeni w dar łaski chrzcielnej, ale nie odkryli jeszcze w pełni jej bogactwa¹. We wspomnianym dokumencie mówi się wprost o „katechumenalnej inspiracji katechezy” oraz wyodrębnia się trzy propozycje katechumenalne, biorąc pod uwagę różne kategorie jej adresatów. W przyjętym schemacie wyróżnia się zatem ka-

---

¹ Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. 2020. *Dyrektorium o katechizacji*. Kielce: Wydawnictwo Jedność, nr 61 (dalej: DOK).

techumenat w ścisłym znaczeniu dla nieochrzczonych, katechumenat w sensie analogicznym dla ochrzczonych, którzy nie ukończyli drogi sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, oraz katechezę inspirowaną katechumenatem dla osób po sakramentalnej inicjacji, ale jeszcze niedostatecznie zewangelizowanych lub skatechizowanych, jak i dla tych pragnących ponownie wstąpić na drogę wiary².

We współczesnej rzeczywistości eklezjalnej i pastoralnej liturgia katechumenatu – chociaż jeszcze nie w pełni odkryta i dowartościowana przez duszpasterzy i katechetów – wydaje się jakby na nowo przeżywać swój powolny renesans, stając się swoistym paradygmatem dla katechezy przedsakramentalnej. Nie chodzi tu oczywiście o jakiś sentymentalny powrót do przeszłości czy wręcz archeologiczną rekonstrukcję starożytniej praktyki katechumenatu, ale „o przyjęcie właściwego mu stylu i dynamizmu formacyjnego”³. Dość dynamicznie rozwijające się w ostatnim czasie ośrodki katechumenalne także i na gruncie polskim, zwłaszcza te prowadzone przez siostry ze Zgromadzenia Sióstr Świętej Jadwigi Królowej Służebnic Chrystusa Obecnego, stają się promotorami zawartej w katechumenacie metody mistagogicznej⁴. Od wielu lat siostry jadwiżanki wawelskie wypracowują zasady duszpasterstwa katechumenalnego, służąc swoim cennym doświadczeniem nie tylko poszczególnym duszpasterzom w parafiach, jak i podobnym ośrodkom w diecezjach, ale także tym wszystkim, którzy chcieliby „inicjację mistagogiczną” zastosować do umacniania i pogłębiania z życia z wiary członków wspólnoty Kościoła. Mając to na względzie, jak najbardziej uzasadnione wydaje się podjęcie syntetycznej refleksji nad katechumenatem jako cennym źródłem inspiracji dla katechezy przedsakramentalnej.

1. Katechumenat w optyce *Vaticanum II*

W czasach *Vaticanum II* coraz bardziej dostrzegano pilną potrzebę rewizji modelu udzielania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, gdyż zauważalny był brak prawdzi-

---

² Por. DOK, 62.

³ DOK, 64.

⁴ Adelajda Sielepin. 1996. Specyfika chrześcijańskiego wtajemniczenia. Spostrzeżenia w oparciu o praktyczne zastosowanie księgi OICA w Krakowskim Ośrodku Katechumenalnym. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4–5.11.1996* (Sympozja 16). Red. Rudolf Pierskała, Helmut Sobeczko, 103. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.

wego rytuału chrztu osób dorosłych oraz odpowiedniego rytuału chrztu dzieci⁵. Obrzęd chrztu dzieci, zredagowany za pontyfikatu Pawła V, którym się posługiwano aż do czasów Soboru Watykańskiego II, stanowił redukcję obrzędu chrztu dorosłych bez minimalnej adaptacji. Przewidywano w nim trzy następujące po sobie egzorcyzmy, będące pozostałością po trzech skrutyjach gelazjańskich⁶. Także obrzędy chrztu dorosłych były jedynie śladem istnienia tradycyjnych obrzędów związanych z dawnym katechumenatem i właściwie były tożsame z tymi przewidzianymi dla dzieci, z tą różnicą, że rozbudowano wstępne pouczenie o przykazaniach połączone z krótkim wykładem nauki Kościoła o Trójcy Świętej oraz dodano dodatkowe wyrzeczenie się szatana i dodatkowe wyznanie wiary⁷.

W dokumentach Soboru Watykańskiego II, które stały się swoistym katalizatorem dla reformy liturgii sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego oraz znalazły swojej wyraźne echo w posoborowych rytuałach, inicjacja chrześcijańska jawi się jako jednolity proces. W procesie tym chrzest, bierzmowanie i Eucharystia stanowią trzy kolejne momenty stopniowego wprowadzania chrześcijanina do pełnego uczestnictwa w tajemnicy Chrystusa, przy czym udział w Komunii eucharystycznej stanowi kulminacyjny punkt. Organiczny związek i jedność sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, w której obronie wystąpił Sobór Watykański II, potwierdza się w szczególny sposób, kiedy przepowiadanie Ewangelii poprzedza katechumenat, ponieważ cała struktura inicjacyjna nabiera pełnego znaczenia dopiero na tle katechumenalnym⁸. W tym kontekście staje się jasna decyzja podjęta na Soborze o reaktywowaniu katechumenatu. Instytucja ta została wypracowana już w starożytnym Kościele. Dzięki niej dorośli nawracający się do Chrystusa i Jego Ewangelii byli przygotowywani do chrzcielnego wtajemniczenia. Od samego początku katechumenat posiadał podwójny wymiar: uniemożliwiał niewtajemniczonym dostęp do uczestnictwa w Eucharystii (w sakramencie komunii z Bogiem oraz pomiędzy ochrzczoneymi) i wprowadzał ich w wiarę Kościoła (w sakrament komunii Boga z całą ludzkością)⁹.

⁵ Andrien Nocent. 1998. *Iniziazione Cristiana in Roma e nell'Occidente non romano*. W *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*. T. 4: *Sacramenti e Sacramentali*. Red. Anscar J. Chupungco, 88. Casale Monferrato: Edizioni Piemme.

⁶ Andrien Nocent. 1995. *I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana*. W *Anàmnesis*. T. 3/1: *La liturgia: i sacramenti: teologia e storia della celebrazione*. Red. Anscar J. Chupungco, 87. Genova – Milano: Casa Editrice Marietti.

⁷ Czesław Krakowiak. 2003. *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 126–127.

⁸ Por. Pere Tena, Dionisio Borobio. 2008. *Sacramentos de iniciación cristiana: bautismo y confirmación*. W *La celebración en la Iglesia*. T. 2: *Sacramentos*. Red. Dionisio Borobio, 170–171. Salamanca: Ediciones Sígueme.

⁹ Jaume Fontobona. 2014. *Los sacramentos de la iniciación Cristiana*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 349.

W Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* Ojcowie soborowi wysunęli postulat przywrócenia wielostopniowego katechumenatu dorosłych w celu uświęcenia czasu katechumenatu, przeznaczonego na odpowiednią formację kandydatów przez obrzędy liturgiczne celebrowane w kolejnych odstępach czasu (por KL 64). Jak trafnie zauważa Piero Angelo Muroń, uwaga Konstytucji skierowana jest na dojrzewanie w wierze i przyjmowanie sakramentów przez tych, którzy pragną wejść do grona chrześcijan. W dokumencie soborowym zaleca się ponowne odkrycie wzorcowej drogi Kościoła, jaką jest katechumenat. Reprezentuje on właściwą równowagę między przygotowaniem wewnętrznym i zewnętrznym oraz celebracją, w której nauczanie łączy się z mistagogią obrzędów¹⁰. Chodziło o to, aby człowiek dorosły, przygotowujący się do przyjęcia sakramentu chrztu w jednym obrzędzie liturgicznym wraz z sakramentami bierzmowania i Eucharystii, mógł być stopniowo wprowadzany podczas wtajemniczenia katechumenalnego rozłożonego w czasie „w misterium spotkania z Bogiem Trójjedynym, Bogiem żywym i bliskim, w misterium Kościoła jako Ciała Głowy, którą jest Chrystus, i w paschalne misterium zbawienia, urzeczywistniane w dziejach i uobecniane w liturgii Chrystusa i Kościoła”¹¹.

Warto również zwrócić uwagę na kontekst, w jakim Sobór mówi o katechumenacie. W świetle dokumentów *Vaticanum II* – jak trafnie zauważa C. Krakowiak – katechumenat nie jest celem samym w sobie, lecz środkiem do celu, którym jest pełne wtajemniczenie chrześcijańskie przez sakramenty święte. W soborowej optyce jawi się on zatem jako ustalona przez Kościół droga prowadząca dorosłych do zbawienia i budowania Kościoła. Droga ta polega na towarzyszeniu im w całym procesie formacji do podjęcia autentycznego i odpowiedzialnego życia chrześcijańskiego¹². Podstawową dominantą charakteryzującą formację katechumenów jest jej ścisły związek z liturgią, gdyż kandydat do chrześcijaństwa od początku swojej drogi zostaje zanurzony w źródle wody żywej, jakim jest liturgia Kościoła, która łącząc go z Bogiem żywym, staje się w tym procesie prawdziwym katalizatorem dojrzewania w wierze, czyli właściwej inicjacji¹³.

¹⁰ Piero Angelo Muroń. 2020. *Iniziazione cristiana*. Assisi: Cittadella Editrice, 100.

¹¹ Por. Waclaw Świerzawski. 2015. Sakramenty chrześcijańskiej inicjacji, czyli katechumenat w dzisiejszej praktyce Kościoła. W *Misterium Christi*. T. 4: *Sakramenty i sakramentalia*. Red. Waclaw Świerzawski, 15. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

¹² Por. Krakowiak. 2003. *Katechumenat chrzcielny dorosłych*, 155–156.

¹³ Por. Adelajda Sielepin. 2014. *Ku nowemu życiu. Teologia i znaczenie chrześcijańskiej inicjacji dla życia wiary*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJPII, 28.

2. Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych jako księga jeszcze nie do końca odkryta

Soborowe postulaty dotyczące chrztu dorosłych i katechumenatu odbijają się jak w soczewce w ogłoszonym w 1972 r. nowym rytuale *Ordo initiationis christianae adultorum*¹⁴. W 2020 r. mija już 48 lat od promulgacji łacińskiej *editio typica* księgi oraz 32 lata od ogłoszenia wzorcowego polskiego wydania rytuału, który ukazał się u nas w 1988 r., a wszedł w życie – decyzją Konferencji Episkopatu Polski – 14 maja 1989 r.¹⁵ Dekretem z 26 lutego 2019 r. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów potwierdziła zmiany w polskim wydaniu *Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowanych do zwyczajów diecezji polskich*. W 2020 r. w Księgarni św. Jacka w Katowicach, za zgodą Konferencji Episkopatu Polski, ukazało się wydanie pierwsze poprawione tej księgi¹⁶.

Chyba nie wydaje się tracić na aktualności stwierdzenie wypowiedziane przed laty przez ks. bpa Wacława Świerżawskiego, w którym wskazuje on na pilną potrzebę rozwoju katechumenatu we wszystkich polskich diecezjach. Kwestia ta powinna znaleźć swoje właściwe miejsce zarówno w formacji seminaryjnej, jak i być uwzględniona przy tworzeniu nowych programów duszpasterskich¹⁷. Należy również podjąć starania w zakresie gruntownego przygotowania samych wspólnot parafialnych do przyjęcia katechumenów i neofitów. W tym samym duchu wypowiada się ks. Daniel Brzeziński, liturgista płocki, według którego opinii posoborowa księga „pozostaje wciąż bardzo mało znana i rzadko stosowana w liturgicznej, katechetycznej i duszpasterskiej *praxis* w Polsce”¹⁸. Mając to na względzie, raczej należałoby przyznać Franco Brovelliemu, który już w 1979 r. przestrzegał przed tym, iż *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* mogą pozostać rytuałem zaakceptowanym i teoretycznie zdefiniowanym jako typowe narzędzie formacji chrześcijańskiej, ale praktycznie uważanym za bezużyteczne¹⁹. Konstatację tę

---

¹⁴ *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo initiationis christianae adultorum. Editio typica*. 1972. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.

¹⁵ *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. 2009. Katowice: Księgarnia św. Jacka.

¹⁶ *Obrzędy chrześcijańskiego dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Wydanie pierwsze poprawione. 2020. Katowice: Księgarnia św. Jacka (dalej: OCWD).

¹⁷ Por. Świerżawski 2015. *Sakramenty chrześcijańskiej inicjacji*, 12–13.

¹⁸ Por. Daniel Brzeziński. 2017. „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych – księga wciąż nie odkryta”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 26 (2): 124.

¹⁹ Franco Brovelli. 1979. „Per introdurre alla chiesa oggi. Problemativa ecclesiologicala del Rito dell'iniziazione cristiana degli adulti”. *Rivista Liturgica* 66: 437.

przywołuje także w swojej książce wydanej w 2016 r. Pasquale Bua. Zauważa on bowiem, że pożądana odnowa praktyki inicjacji chrześcijańskiej jest nadal bardzo daleka od realizacji pomimo niezwykle nowatorskiego i niemal zrewolucjonizowanego charakteru rytuału, jakim od kilkudziesięciu już lat dysponujemy²⁰.

Biorąc pod uwagę fakt, iż katechumenat dziś, podobnie jak to było w pierwotnym Kościele, stanowi swoistą matrycę życia chrześcijańskiego i model kształtowania wspólnoty Kościoła oraz urasta on do rangi programu ewangelizacji, księga *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* nie tylko domaga się relektury, ale powinna stać się dla nas źródłem pastoralnej i formacyjnej inspiracji. Już w orędziu sformułowanym na zakończenie IV Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów w 1977 r. odnaleźć można konstatację, iż „wzorem wszelkiej katechezy jest katechumenat poprzedzający chrzest, a więc ta specyficzna formacja, dzięki której człowiek dorosły, nawrócony na wiarę, zostaje doprowadzony do wyznania wiary w czasie chrztu, w Wigilię Paschalną. W trakcie tego przygotowania katechumeni otrzymują Ewangelię (Pismo Święte) oraz jej kościelny wyraz w postaci Symbolu wiary. (...) Pełna zaś żywota substancja orędzia, przekazywana poprzez Symbol wiary, podaje zasadnicze jądro tajemnicy Boga Jedynego w Trójcy Świętej, objawionej nam przez tajemnicę Syna Bożego Wcielonego i Zbawiciela zawsze żyjącego w swoim Kościele”²¹. W adaptacji starożytnego katechumenatu do warunków współczesnego Kościoła nie chodzi jednak o jakąś archeologiczną rekonstrukcję dawnych obrzędów, czyli literalne kopiowanie wszystkiego, co stanowiło doświadczenie pierwotnej wspólnoty eklezjalnej, ale raczej o czerpanie inspiracji z jego ducha, czyli o wypuklenie radykalnej nowości w sensie biblijnym i żywotności chrześcijańskiego życia będącej cechą charakterystyczną wspólnoty uczniów-misjonarzy podążających za swoim Panem²².

3. Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych jako źródło inspiracji dla katechezy przedsakramentalnej

Księgi liturgicznej *Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* nie można traktować jedynie jako zapisu struktury celebracji poszczególnych

²⁰ Pasquale Bua. 2016. *Battesimo e confermazione*. Brescia: Editrice Queriniana, 455.

²¹ Por. *Synod Biskupów. Współczesna katecheza zwłaszcza dzieci i młodzieży. Orędzie do Ludu Bożego*. 1985. W *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*. T. 2. Red. W. Kubik, 38. Warszawa: ATK, nr 8.

²² Por. Sielepin. 2014. *Ku nowemu życiu*, 27.

obrzędów liturgicznych obecnych na drodze katechumenatu i w finalnej fazie procesu, którego ukoronowaniem jest przyjęcie trzech sakramentów inicjacji podczas Wigilii Paschalnej. Księgę tę należy postrzegać raczej jako „przewodnik wyznaczający program formacji katechumenalnej”. W księdze tej bowiem, jak w zwierciadle, odbija się metoda wtajemniczenia polegająca „na wiązaniu widzianego znaku i słyszanego słowa z ukrytą w znakach i słowach rzeczywistością”. Chrześcijańskie wtajemniczenie jest dynamicznym procesem polegającym na sakramentalnym dialogu człowieka z żywym Bogiem, w którym każdy obrzęd sakramentalny, będący zarazem wydarzeniem liturgicznym, jest stopniem na drodze wtajemniczenia i stanowi swoiste spotkanie ze Zbawicielem, którego obecności kandydaci doświadczają coraz intensywniej. Katechumeni przechodzą przez kolejne cztery okresy wtajemniczenia – są nimi: prekatechumenat, katechumenat ścisły, okres oczyszczenia i oświecenia oraz czas mistagogii (OCWD 7). Z jednego okresu przechodzą do drugiego przez trzy stopnie, etapy lub bramy, którym odpowiadają trzy obrzędy liturgiczne – obrzędy przyjęcia do katechumenatu, obrzędy wybrania, czyli wpisania imienia, i sprawowanie sakramentów wtajemniczenia (OCWD 6).

W poszczególnych obrzędach liturgicznych stopniowo odsłania się przed kandydatem do chrztu dialektyka paschalna chrześcijańskiego wtajemniczenia, którego kulminacyjnym momentem jest pierwsze sakramentalne uczestnictwo w śmierci i zmartwychwstaniu wcielonego Syna Bożego (OCWD, *Wprowadzenie*, nr 8). W przyjętej logice w strukturze katechumenatu manifestuje się istnienie ścisłej korelacji katechezy z liturgią. Zarówno głoszenie kerygmatu, jak i sprawowanie poszczególnych czynności liturgicznych ma na celu doprowadzenie katechumena do spotkania z Bogiem żywym, obecnym w liturgii Kościoła, czyli wprowadzenie go w misterium Boga Trójjedynnej Miłości, i odsłonięcie przed nim mistycznego wymiaru życia Kościoła. Metodę przekazu wiary w katechumenacie charakteryzuje dwutorowość posługi. Katechezami objęci są zarówno sami katechumeni, jak i wspólnota stanowiąca dla nich środowisko przekazu wiary. Niemniej równie ważną rolę w procesie transmisji kerygmatu odgrywają indywidualne rozmowy w cztery oczy prowadzone przez wyznaczonego katechistę z kandydatem do chrztu, które mają na celu akomodację przekazywanych w katechezach treści do konkretnych problemów danego człowieka.

4. Struktura katechumenatu

Okres prekatechumenatu, trwający od kilku tygodni do kilku miesięcy i ukierunkowany na kształtowanie u kandydata motywacji do wejścia na drogę Chrystusa i podążania za Nim, można określić mianem czasu „pierwszej ewangelizacji”, której kulminacyjnym momentem jest odkrycie Boga jako Odkupiciela (OCWD 9). Liturgicznym aktem, będącym finałem prekatechumenatu, jest obrzęd przyjęcia do katechumenatu, w którego strukturze celebratywnej możemy wyodrębnić dwie istotne czynności liturgiczne: naznaczenie krzyżem czoła i narządów zmysłów kandydatów do chrztu (OCWD 83–87) oraz wręczenie im Ewangelii (OCWD 93). Obydwa obrzędy liturgiczne mają głęboki sens teologiczny, gdyż oznaczają one wejście katechumenów na drogę ucznia Chrystusa. Pierwszy obrzęd ilustruje fakt odkupienia całego człowieka i ukierunkowanie go w całej jego naturze na życie wieczne. Natomiast drugi oznacza publiczne opowiedzenie się katechumenów za wcielonym Synem Bożym i ich zobowiązanie do czytania Słowa Bożego. Księga Ewangelii ma stać się dla nich źródłem poznania zmartwychwstałego Pana oraz inspiracją do kształtowania swojego życia w duchu wiary i miłości.

Okres katechumenatu, określanej w terminologii liturgicznej także mianem katechumenatu ścisłego, jest najdłuższym okresem formacji chrzcielnej. Katechumeni koncentrują się na poznawaniu Chrystusa. Poprzez udział w trzech głównych formach celebracji liturgicznych, jakimi są w tym okresie: liturgie Słowa Bożego, egzorcyzmy mniejsze i błogosławieństwa, dokonuje się duchowy wzrost kandydatów do chrztu i otrzymują oni konkretną pomoc duchową na drodze wytyczonej przez Chrystusa w Ewangelii, którą podjęli oni wcześniej w publicznym akcie przyjęcia do Kościoła i naznaczenia krzyżem (OCWD 19, 100–102). Celem ścisłego katechumenatu jest wtajemniczenie osób dorosłych mających przyjąć sakramenty inicjacji w całościową wizję zbawczego misterium i zacieśnienie ich więzi ze wspólnotą Kościoła. Na zakończenie okresu katechumenatu sprawuje się obrzęd wybrania, zwany także wpisaniem imienia (OCWD 17, 133–139). Obrzęd ten otwiera czas bezpośredniego przygotowania do przyjęcia sakramentów chrześcijańskiego wtajemniczenia, czyli stanowi swoistą inaugurację okresu oczyszczenia i oświecenia. Sprawuje się go podczas Mszy św. w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu bądź w inny dzień pierwszego tygodnia tego okresu (OCWD 139). Obrzędowi przewodniczy biskup lub delegowany przez niego prezbiter (OCWD 138).

Trzecia faza w strukturze katechumenatu to czas oczyszczenia i oświecenia przypadający na okres Wielkiego Postu, w którym intensyfikuje się przygotowanie wspólnoty eklezjalnej do przeżycia Paschy Chrystusa (OCWD 152). Dzięki uczestnictwu w obrzędzie skrutyniów, które przypadają na trzecią, czwartą i piątą

niedzielę Wielkiego Postu (OCWD 159) i ujmują istotę chrztu w potrójnej triadzie tematycznej: woda – światło – zmartwychwstanie, wybrani zostają wprowadzeni w rzeczywistość chrztu i życia chrześcijańskiego²³. Skrutynia posiadają charakter pokutny i pomagają wybranym w pełniejszym poznaniu zła grzechu oraz wzmagają w nich pragnienie oczyszczenia się z grzechów²⁴. W tym okresie, obok skrutyniów, mają miejsce także obrzędy przekazania wybranym Symbolu wiary i *Modlitwy Pańskiej*, w których uwypukla się duże znaczenie osobistej wiary w chwili bliskiego już przyjęcia sakramentów inicjacji (OCWD 25)²⁵. Otrzymawszy Symbol wiary, stanowiący streszczenie całego zbawczego misterium poznanego w czasie katechumenatu, i tekst *Modlitwy Pańskiej*, w której razem z Kościołem mogą nazywać Boga Ojcem, wybrani stają się już gotowi do spotkania z Bogiem w Trójcy Jedynym w sakramencie chrztu, gdzie powtórzą uroczyście wyznanie wiary w sakramentalnym „wyrzekam się – wierzę”²⁶. W Wielkim Tygodniu sprawuje się dwa obrzędy bezpośrednio przygotowujące do kulminacyjnej fazy chrześcijańskiego wtajemniczenia. Należą do nich: oddanie Symbolu wiary i obrzęd *Effatha* (OCWD 26, 193–202). Te dwa liturgiczne akty uzdalniają wybranych do otwarcia na Boga i Jego naukę oraz do wyznawania wiary w życiu²⁷. Celebracja sakramentów inicjacji chrześcijańskiej powinna mieć miejsce w czasie liturgii Wigilii Paschalnej (OCWD 208) i dokonuje się w jednym akcie sakramentalnego obrzędu, którego skutkiem jest włączenie człowieka w życie z Bogiem i umocnienie Duchem Bożym do uczestnictwa w potrójnej misji Chrystusa w świecie.

Czwartym okresem wtajemniczenia, wyodrębnionym w *Obrzędach chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, jest okres mistagogii (OCWD 37–40), czyli pogłębio- nego wtajemniczenia, stanowiący swoiste „przesło między katechumentem a zwyczajnym życiem chrześcijańskim”²⁸. Mistagogia sakramentalna jest katechezą liturgiczną, poprzez którą dokonuje się wprowadzenie neofitów w misterium celebrowanej liturgii, celem pełnego i owocnego w nim udziału. Neofitom przedstawia się treści teologiczne zawarte w tekstach biblijnych i liturgicznych, w znakach i obrzędach, aby na tej drodze doszli do odkrycia w liturgii zbawczego działania Boga²⁹.

²³ Por. Jacek Nowak. 2007. „Rzeczywistość chrzcielna w skrutyniach wielkopostnych”. *Liturgia Sacra* 13 (2): 323.

²⁴ Por. Adelajda Sielepin. 1997/1998. „Skrutynia w katechumenacie”. *Anamnesis* 14 (4): 37–40.

²⁵ Por. Krakowiak. 2003. *Katechumenat chrzcielny dorosłych*, 358.

²⁶ Por. Świerżawski. 2015. *Sakramenty chrześcijańskiej inicjacji*, 29.

²⁷ Por. Sielepin. 2014. *Ku nowemu życiu*, 251.

²⁸ Por. Świerżawski. 2015. *Sakramenty chrześcijańskiej inicjacji*, 30.

²⁹ Por. Józef Kopeć. 1996. „Formacja liturgiczna, czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię”. *Liturgia Sacra* 2 (3–4): 23–38.

5. Wykorzystanie obrzędów katechumenatu w katechezie przedsakramentalnej dzieci nieochrzczonych, które osiągnęły wiek katechizacyjny

Proponowana dziś w *Obrzędach chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* droga do przygotowania do sakramentów dzieci i młodzieży jest podobną, by nie powiedzieć, że taką samą duchową drogą, jaką dorośli przeszli wcześniej, a którą mogą nieustannie przebywać na nowo. W rozdziale V rytuału znajdują się obrzędy wtajemniczenia dzieci, które osiągnęły wiek katechizacyjny (OCWD 306–369). Ze względu na duchowe i intelektualne predyspozycje dzieci obrzęd ten dopuszcza pewne redukcje i uproszczenia w tekstach liturgicznych, dostosowując je bardziej do potrzeb dzieci. Stąd też nie ma w nim licznych egzorcyzmów i błogosławieństw oraz obrzędów przekazania i *Effatha*. Przygotowanie dzieci nieochrzczonych, które osiągnęły wiek katechizacyjny, jest wyraźnie wpisane w rytm roku liturgicznego i pozostaje z nim w harmonii, tak jak to ma miejsce w przypadku katechumenatu osób dorosłych. O ile to możliwe ostatni okres ich przygotowania do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia powinien przypadać na Wielki Post, a sakramenty inicjacji powinny otrzymać w jednym liturgicznym akcie, optymalnie w Wigilię Paschalną. Niemniej jednak rytuał przewiduje także przystępowanie dzieci do sakramentów wtajemniczenia także w innym czasie, a mianowicie takim, który by odpowiadał programowi katechetycznemu, w jakim dzieci nieochrzczone uczestniczą wraz ze swoim ochrzczonymi rówieśnikami (OCWD 310). Wśród wielu elementów składających się na właściwe przeżywanie drogi wtajemniczenia chrześcijańskiego przez dzieci i młodzież A. Durak wyodrębnia następujące: szeroko rozumianą wspólnotę inicjacyjną, w której zdobywają oni doświadczenie chrześcijańskiego życia; integralną katechezę, która uczy prawd wiary na tle dziejów zbawienia; modlitwę i poszczególne liturgiczne obrzędy, które sprzyjają nawracaniu się do Boga oraz doprowadzają do zmiany mentalności i sposobu bycia³⁰. W *Obrzędach chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* zauważa się, że długa droga przygotowania do życia sakramentalnego nie ogranicza się jedynie do ewangelizacji, katechezy i do liturgicznych obrzędów, ale charakteryzuje się ona chrześcijańskim dynamizmem w działaniu, co znajduje swój wyraz w apostoelskiej działalności dzieci i młodzieży oraz w konkretnych ich czynach na rzecz potrzebujących, biednych i opuszczonych. Porządek chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych podpowiada w omawianym przypadku pewien model „katechezy”, która jawi się

³⁰ Adam Durak. 1996. Możliwości zastosowania *Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* w przygotowaniu do życia sakramentalnego dzieci i młodzieży. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej*, 24.

jako dynamiczna akcja wychowawczo-progresywna. Dzięki takiemu modelowi rzetelnej i integralnej katechezy dzieci i młodzież lepiej rozumieją przeżywane „tu i teraz” misteria naszej wiary i w konsekwencji jest im łatwiej żyć zgodnie z poznawaną wiarą. Uczestnicząc w sposób czynny i świadomy w modlitwie i sprawowanej liturgii, odnajdują potrzebę nawiązania kontaktu z Bogiem.

Posoborowy rytuał daje możliwość poszczególnym Konferencjom Episkopatów dostosowania obrzędów wtajemniczenia dzieci, które osiągnęły wiek katechizacyjny, „do miejscowych potrzeb i warunków oraz wymogów duszpasterskich” (OCWD 312). Wedle oceny Adriano Caprioliego jest to dziedzina, w której dotychczas niewiele zrobiono³¹. Z tego też względu warto zwrócić uwagę na inicjatywy, jakie już podjęto w tej materii, gdyż mogą one stanowić pewien wzór przy przygotowaniu podobnych adaptacji V rozdziału dla potrzeb katechumenatu dzieci i młodzieży w innych krajach, w tym także na gruncie polskim. Pierwszym znaczącym wkładem w realizację tego celu było opublikowanie rytuału chrztu dzieci w wieku szkolnym we Francji. Rytuał ten, przeznaczony dla dzieci w wieku od 7 do 12 lat, różnił się do rytuału chrztu niemowląt i przewidywał przygotowanie do sakramentów trwające 2–3 lata, podzielone na etapy mające na celu stopniowy wzrost w wierze. Księga liturgiczna została przygotowana i zaaprobowana przez międzynarodową komisję biskupów języka francuskiego. W 1977 r. zyskała zatwierdzenie ze strony Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego³².

Biorąc pod uwagę wzrost liczby próśb młodzieży o chrzest, biskupi francuscy zwrócili się do Krajowego Biura ds. Katechizacji i Katechumenatu (*Service national de la catéchèse et du catéchuménat* – SNNC) o przyjrzenie się temu zjawisku oraz wypracowanie pewnych wskazań duszpasterskich, które – jak latarnie – będąc pomagać każdemu przyjął młodych i im towarzyszyć w ich drodze do sakramentów wtajemniczenia. W maju 2018 r. ukazał się zatem dokument będący owocem współpracy wspomnianego powyżej biura z dwiema innymi ważnymi instytucjami, a mianowicie: z Krajowym Biurem ds. Duszpasterstwa Liturgicznego i Sakramentalnego (*Service national de la pastorale liturgique et sacramentelle* – SNPLS) oraz z Krajowym Biurem ds. Ewangelizacji Młodzieży i Powołań (*Service national pour l'évangélisation des jeunes et pour les vocations* – SNEJV). W wytycznych

³¹ Adriano Caprioli. 1996. L'iniziazione cristiana: aspetti generali, battesimo e confermazione. W *Celebrare il mistero di Cristo. Manuale di Liturgia a cura dell'Associazione Professori di Liturgia. T. 2: La celebrazione dei sacramenti* (Biblioteca Ephemerides Liturgicae Subsidia 88), 108–109. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.

³² Czesław Krakowiak. 1996. Katechumenat dzieci w wieku szkolnym. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce* duszpasterskiej, 84–85. Zob. także: Czesław Krakowiak. 1977. „Doświadczenia duszpasterskie z odnowy liturgii chrztu dzieci we Francji”. *Ateneum Kapłańskie* 70: 234–241.

pastoralnych podjęto kwestię przygotowania młodzieży w wieku od 12 do 17 lat do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, starając się położyć nacisk na uwypuklenie tego, co jest specyficzne dla tej grupy wiekowej. Opracowując dokument, kierowano się zatem antropologią, która pokazuje, iż nastolatki są bardziej motywowani tym, co asymiluje ich z dorosłymi aniżeli z dziećmi. Wskazania duszpasterskie wypracowane na gruncie francuskim, uwzględniając specyfikę tych młodych ludzi, którzy już zakończyli etap dzieciństwa, przyjmują zatem zgodnie z praktyką Kościoła strukturę *Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, zachęcając do nawiązywania do obrzędów i uwag, które im towarzyszą w rytuale, oraz niosą ze sobą cenną dynamikę. Duszpasterze, korzystając z nich, powinni odpowiednio zaadaptować przedstawione w nich propozycje, biorąc pod uwagę różnorodność sytuacji, w jakich znajduje się dorastająca młodzież. W dokumencie podaje się zatem, iż należy wziąć pod uwagę następujące czynniki: wczesne rozpoczęcie nauki w *collège*, integrację w już utworzonej grupie, rozwój młodzieży na różnych płaszczyznach życia, wrażliwość psychiczno-afektywną nastolatków, osoby z niepełnosprawnością, sytuacje edukacyjne oraz wsparcie osobiste w ramach wspólnego przygotowania rodzeństwa³³.

W kontekście powyższych rozważań warto wspomnieć o ciekawej propozycji, jaką przedstawiła s. Marta Mucha CHR w swojej monografii poświęconej zagadnieniu relacji pomiędzy władzą rodzicielską a prawem małoletniego do samodzielnej decyzji o przyjęciu chrztu. Według jej opinii można dostrzec pewną lukę z punktu widzenia celebracyjno-katechetycznego, jeśli chodzi o osoby małoletnie, między okresem wczesnego dzieciństwa a wiekiem katechizacyjnym. Brakuje bowiem odpowiedniej adaptacji obrzędów do kondycji psychologiczno-religijnej dzieci, które już są świadome swojej relacji z Bogiem, mają zdolność uczestnictwa w liturgii i są w stanie samodzielnie odpowiadać na postawione im pytania, a tymczasem chrzci się je *modo parvulorum*³⁴. W tym kontekście M. Mucha prezentuje swój własny projekt obrzędu chrztu dzieci w wieku przedszkolnym w czasie Mszy św., który stanowi kompilację obrzędów inicjacji dzieci w wieku katechizacyjnym oraz obrzędów inicjacji dorosłych³⁵. Stosowanie w pełni takiej formy wymagałoby oczywiście zatwierdzenia władzy kościelnej. Autorka swoją propozycję przesłała do Konferencji Episkopatu Polski, odpowiadając w ten sposób na postulat zawarty

³³ Conférence des évêques de France. 2018. L'initiation chrétienne des adolescents. Propositions pastorales (9.09.2020). <http://catechese.catholique.fr/wp-content/uploads/sites/15/2018/11/initiation-chretienne-ados-VFinale2.pdf>.

³⁴ Marta Mucha. 2019. *Władza rodzicielska a prawo małoletniego do samodzielnej decyzji o przyjęciu chrztu*. Kraków: Wydawnictwo „scriptum”, 303.

³⁵ Mucha. 2019. *Władza rodzicielska*, 307–330.

w *Instrukcji dla duchowieństwa w związku z wprowadzeniem obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* z 9 maja 1989 r., w której wyraźnie zaznaczono, iż projekty dalszego dostosowywania rytuału chrztu dorosłych do polskich warunków powinno się zgłaszać do Komisji Episkopatu ds. Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego³⁶.

6. Pojęcie i typy katechumenatu pochrzcielnego oraz jego mistagogiczny charakter

W dokumentach Kościoła oprócz katechumenatu w sensie ścisłym pojawia się także pojęcie katechumenatu pochrzcielnego. Występuje ono m.in. w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. Przy podejmowaniu kwestii chrztu dzieci zwraca się tam uwagę na położenie nacisku na „konieczny rozwój łaski chrztu w miarę dorastania osoby”³⁷. Temu właśnie miałby służyć katechumenat pochrzcielny, którego celem jest „zaakceptowanie faktu chrztu i odnowienie jego łaski w życiu danej osoby, aby decyzja wiary była świadomą decyzją”³⁸. A. Sielepin wyodrębnia następujące typy katechumenatu pochrzcielnego: „wtórny” katechumenat dzieci, młodzieży i dorosłych, formację katechumenalną związaną z przygotowaniem rodziców do chrztu lub pełnego uczestnictwa w Eucharystii ich dziecka oraz katechumenat permanentny dla dojrzwania w wierze przez odnowienie życia sakramentalnego i katechezę dla dorosłych³⁹.

W kontekście powyższych rozważań warto podjąć się próby uporządkowania pewnych kwestii terminologicznych, ukazując przy tym sens teologiczny poszczególnych pojęć. W literaturze przedmiotu katechumenat pochrzcielny określany jest również mianem katechumenatu wtórnego lub deuterokatechumenatu. Termin „deuterokatechumenat” używany przez Franciszka Blachnickiego nie wskazuje na formalne powtórzenie katechumenatu, ale na jakąś formułę „wtórną” w stosunku

---

³⁶ Konferencja Episkopatu Polski. 1989. *Instrukcja dla duchowieństwa w związku z wprowadzeniem obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*. W *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966–1998)*. Red. Czesław Krakowiak, Leszek Adamowicz. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia, nr 14.

³⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*. 2012². Poznań: Pallottinum, nr 1231: „Chrzest dzieci ze swej natury wymaga *katechumenatu pochrzcielnego*. Nie chodzi tylko o późniejsze nauczanie, lecz także o konieczny rozwój łaski chrztu w miarę dorastania osoby. Temu celowi powinien służyć *katechizm*”.

³⁸ Piotr Kulbacki. 2013. *Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli i dzieła ks. Franciszka Blachnickiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 419.

³⁹ Por. A. Sielepin. 1997. „Katechumenat pochrzcielny”. *Anamnesis* 98 (4): 46–48.

do niego, uzupełniającą, pogłębiającą. Dlatego wydaje się, iż w języku polskim najbardziej adekwatnym terminem oddającym słowo „deuterokatechumenat” byłoby wyrażenie „wtórny katechumenat”, które oznaczałoby formację wzorowaną na katechumenacie.

Ciekawą inicjatywę, jeśli chodzi o formację rodziców proszących Kościół o chrzest swoich dzieci, podjęły konferencje episkopatów w krajach niemieckojęzycznych, proponując sprawowanie chrztu dzieci w obrzędzie dwustopniowym⁴⁰. Jego pedagogia związana jest z troską o umocnienie wiary i intensyfikację praktyk religijnych rodziców. Wydaje się, iż ta propozycja pastoralna może mieć szerokie zastosowanie zwłaszcza tam, gdzie rodzice okazują się osobami niewierzącymi, które już dawno utraciły kontakt ze wspólnotą Kościoła lub też należą do kategorii osób nawróconych, poszukających wspólnej drogi wzrostu w wierze. Przekonanie ich do wyboru wersji dwustopniowej chrztu dziecka może stanowić szansę na ich nawrócenie i ewangelizację. Droga przygotowania rozłożonego w czasie ułatwia także przełamanie obcości wobec wspólnoty parafialnej. Niewątpliwie zastosowanie tego obrzędu, opartego na pogłębionej mistagogii chrzcielnej rodziców, jest pewnym antidotum na spłycony rytualizm, który pojawia się wszędzie tam, gdzie brakuje pogłębionej katechezy kerygmatycznej i mistagogicznej.

Pewną próbę adaptacji elementów katechumenatu w formacji dzieci przygotowujących się do I Komunii św. podjęto na gruncie polskim. Jej autorem jest ks. Stanisław Hartlieb. Opracował on, nawiązując do wzorców francuskich, model duszpasterstwa dzieci o charakterze katechumenalno-ewangelizacyjnym. Wykorzystał w tym celu obecne w liturgii katechumenalnej skrutinia, aby rozbudować formację duchową dzieci o bogaty kerygmat biblijny i liturgiczny. Powiązał go z poszczególnymi fazami inicjacji, które angażują całą wspólnotę domowego Kościoła⁴¹. Taka forma przygotowania dzieci do I Komunii św. – pomimo pewnych mankamentów, które należałoby usunąć – może stanowić duszpasterską

---

⁴⁰ *Rituale Romanum auf Beschluss des Hochheiligen Ökumenischen Zweiten Vatikanischen Konzils erneuert und unter der Autorität Papst Paulus VI. veröffentlicht. Die Feier der Kindertaufe. In den Bistümern des Deutschen Sprachgebietes. Zweite authentische Ausgabe auf der Grundlage der Editio typica. 1973. 2007.* Freiburg – Basel – Wien: Herder; Regensburg: Friedrich Pustet; Freiburg (Schweiz): Paulus; Salzburg: St. Peter; Linz. Veritas. Dwustopniowy obrzęd chrztu dzieci, jego strukturę oraz pastoralne uzasadnienie dogłębnie omawia Piotr Kulbacki. Por. Piotr Kulbacki. 2014. Dwustopniowy obrzęd chrztu dzieci. W *Quod itaque redemptoris nostri conspicuum fuit, in sacramenta transivit. Sakramenty w misterium Kościoła. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Czesławowi Krakowiakowi z okazji siedemdziesiątych urodzin*. Red. Bogusław Migut, Zbigniew Głowacki, Waldemar Pałęcki, 271–282. Lublin: Wydawnictwo KUL.

⁴¹ Stanisław Hartlieb. 1977. „Próba zastosowania skrutyniów w przygotowaniu do Pierwszej Komunii świętej”. *Ateneum Kapłańskie* 70: 265–281; Stanisław Hartlieb. 1996. *Pierwsza Komunia święta. Droga wtajemniczenia w Paschę Chrystusa. Podręcznik i dodatek: Msza Wieczery Pańskiej i katechezy o Eucharystii*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

szansę na ewangelizację dzieci i ich rodziców oraz stanowić antidotum na zrytualizowaną dziś formę celebracji I Komunii św. oraz brak właściwej korelacji katechezy z liturgią⁴².

Jedną z form katechumenatu pochrzcielnego jest osobny katechumenat małżeński. Promuje go w swoim nauczaniu Ojciec Święty Franciszek. Obejmuje on dwie różne płaszczyzny czasowe, wyznaczone poprzez kulminacyjny moment sakramentu małżeństwa, który ze swej istoty jest esencjalnie permanentny, czyli rozciągający się na całe życie małżonków. Stąd też w jego optyce mówi się o potrzebie katechumenatu *ante et post consensum*⁴³. Ten zamysł duszpasterski jest już obecny w przemówieniu do członków Trybunału Roty Rzymskiej z 21 stycznia 2017 r., w którym papież Franciszek w sposób wyraźny wskazuje na potrzebę „nowego katechumenatu” w przygotowaniu do małżeństwa. Chodzi o to, aby przygotowanie do małżeństwa „stało się integralną częścią całego procesu sakramentu małżeństwa – jako antidotum przeciw zawieraniu małżeństw nieważnych lub nietrwałych”. W celu realizacji tego postulatu należy objąć programem formacji także młodych małżonków, aby umożliwić im dalszy wzrost w wierze już po zawarciu małżeństwa⁴⁴. Do tego ważnego tematu Franciszek nawiązał w przemówieniu do proboszczów uczestniczących w kursie zorganizowanym przez Trybunał Roty Rzymskiej, jakie wygłosił 25 lutego 2017 r. w Sali Klementyńskiej Pałacu Apostolskiego. Następca św. Piotra jeszcze raz wskazał na potrzebę prowadzenia prawdziwego katechumenatu przyszłych małżonków. Powinien on obejmować swoim zasięgiem wszystkie etapy drogi sakramentalnej: okresy przygotowania do małżeństwa, jego celebrowania i lata bezpośrednio po nim następujące. Organizacja i prowadzenie takiego katechumenatu w parafiach należy w pierwszym rzędzie do obowiązków proboszczów – nieodzownych współpracowników biskupów⁴⁵.

Istotę katechumenatu małżeńskiego, pojmowanego w kategoriach niezbędnej drogi młodych ludzi i par, rozwija papież w kolejnym przemówieniu, wygłoszo-

---

⁴² Jerzy Józef Kopeć. 1996. Formy przygotowania do I Komunii św. w praktyce Kościoła w Polsce. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej*, 160–161.

⁴³ Pio Vito Pinto. 2019. *Małżeństwo i rodzina na synodalnej ścieżce Papieża Franciszka*. Tłum. Tomasz Kubiczek, Łukasz Tkaczyk. Città del Vaticano: Tribunale della Rota Romana, 284.

⁴⁴ Franciscus. 2017. *Allocutio “Ad sodales Tribunalis Rotae Romanae in inauguratione Anni Iudicialis”* (21 Ianuarii 2017). *Acta Apostolicae Sedis* CIX (2): 148–149. Tekst polski – por. Papież Franciszek. 2017. Potrzebny jest „nowy katechumenat w przygotowaniu do małżeństwa (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/rota_21012017.html.

⁴⁵ Franciscus. 2017. *Allocutio “Ad participes Curriculi formationis pro Parochis de novo processu matrimoniali”* (25 Februarii 2017). *Acta Apostolicae Sedis* 109 (3): 262. Tekst polski – Papież Franciszek. 2017. Potrzebny jest prawdziwy katechumenat przygotowujący do sakramentu (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/przygotowanie_2502-2017.html.

nym 29 stycznia 2018 r. do członków Trybunału Roty Rzymskiej. Widzi w nim szansę na ożywienie chrześcijańskiego sumienia małżonków wspieranego łaską dwóch sakramentów: chrztu i małżeństwa. W ujęciu katechumenatu małżeńskiego według Ojca św. kładzie się nacisk na jego permanentny charakter: „katechumenat jako taki jest jedyny, jako że jest chrzcielny, to znaczy zakorzeniony w chrzcie, a zarazem musi mieć charakter stały, stała jest bowiem łaska sakramentu małżeństwa, który właśnie jako łaska jest owocem tajemnicy, której bogactwo musi być strzeżone i wspierane w sumieniu małżonków jako jednostek i pary”⁴⁶.

Inspirując się wskazaniem papieża Franciszka odnośnie do potrzeby podjęcia we współczesnej rzeczywistości duszpasterskiej katechumenatu dla narzeczonych, Archidiecezjalny Ośrodek Katechumenalny przy bazylice archikatedralnej pw. św. Stanisława Kostki w Łodzi podjął się prowadzenia seminarium do sakramentu małżeństwa. Jest to kurs oparty na metodzie katechumenalnej. W ramach inicjacji do sakramentu małżeństwa stosuje się tam następujące formy pracy z narzeczonymi: wykłady, ćwiczenia, świadectwa, celebracje, pracę ze Słowem Bożym, dialog narzeczński oraz towarzyszenie. W ten sposób osoby odpowiedzialne za formację katechumenów wprowadzają kandydatów do małżeństwa w tajemnicę miłości, którą Bóg ukrył w tym sakramencie, oraz opierając się w przeważającej mierze na formach pracy warsztatowej, chcą przekazać nupturientom „niezbędne umiejętności duchowe i psychologiczne do budowania twórczych relacji z Bogiem i z partnerem”⁴⁷.

7. Obrzędy katechumenatu modelem dla katechezy przedsakramentalnej osób dorosłych ochrzczonych przygotowujących się do przyjęcia sakramentu bierzmowania i Eucharystii

Na płaszczyźnie ontologii sakramentalnej istnieje zasadnicza różnica pomiędzy statusem uczestników katechumenatu pochrzcielnego a katechumenów przygotowujących się do chrztu. Tę różnicę ukazują, chociażby obrzędy chrześcijańskiej inicjacji chrześcijańskiej zawarte w rozdziale IV, poświęconym przygotowaniu do bierzmowania i Eucharystii dorosłych, którzy przyjęli chrzest jako dzieci, ale nie otrzymali pouczenia w wierze: „Chociaż ci dorośli nie poznali jeszcze misterium Chrystusa, to jednak ich sytuacja różni się od sytuacji katechumentów tym, że

⁴⁶ Papież Franciszek. 2018. Troska o chrześcijańskie sumienie (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/Franciszek_i/przemowienia/rota_29012018.html.

⁴⁷ Katechumenat dla narzeczonych – seminarium do małżeństwa (10.09.2020) <http://dommalzenstwa.pl/>.

wprowadzono ich już do Kościoła i że przez chrzest zostali dziećmi Bożymi. Ich nawrócenie opiera się na przyjętym już chrzcie, którego oddziaływanie powinni następnie rozwinąć” (OCWD 295). Uchwycenie tej ontycznej różnicy pomiędzy osobami ochrzczoneymi a katechumenami – jak słusznie zauważa D. Brzeziński – „wydaje się niezwykle istotne także we właściwym rozumieniu ruchu neokatechumenalnego, w tym sprawowanej w nim liturgii”⁴⁸.

W księdze liturgicznej wyraźnie podkreśla się, iż przygotowanie tych osób dorosłych do bierzmowania i Eucharystii powinno trwać „przez dłuższy okres, podczas którego wlana im na chrzcie wiara powinna wzrastać, dochodzić do dojrzałości i utwierdzać się przez przekazywaną im formację duszpasterską” (OCWD 296). Wprawdzie program katechezy dla tej kategorii osób odpowiada programowi przewidzianemu dla katechumenów, to jednak uwzględnia się fakt przyjętego już chrztu (OCWD 297). W analogiczny sposób jak w przypadku katechumenów dokonuje się wyboru poręczających, aby faktycznie spełniali funkcję rodziców chrzestnych. Rytuał przewiduje pełnienie tej funkcji także przez rodzica chrzestnego występującego przy chrzcie pod warunkiem, że jest on zdolny do spełniania tych obowiązków (OCWD 299). Formacja dorosłych przygotowujących się do bierzmowania i Eucharystii rozpoczyna się od obrzędu wprowadzenia do wspólnoty dojrzewania chrześcijańskiego (OCWD 300) i obejmuje niektóre obrzędy liturgiczne właściwe katechumenatowi, takie jak: przekazanie Symbolu wiary, *Modlitwy Pańskiej* czy Ewangelii (OCWD 302). Dorośli ci są włączeni w rytm katechumenatu razem z nieochrzczoneymi. Dopełnienie ich sakramentalnej formacji osiąga swój szczyt w Wielkim Tygodniu – w Wigilię Paschalną, w której czasie wyznają wiarę otrzymaną na chrzcie, przyjmują sakrament bierzmowania i uczestniczą w Eucharystii. Jeżeli nie ma wtedy możliwości przyjęcia sakramentu bierzmowania, powinni przyjąć go jak najprędzej i to – jeśli tylko możliwe – w okresie wielkanocnym” (OCWD 304). W rytuale wskazuje się na potrzebę zintegrowania formacji z rokiem liturgicznym, szczególnie z Wielkim Postem, kiedy powinno się sprawować z udziałem dorosłych nabożeństwa pokutne jako przygotowanie do sakramentu pokuty (OCWD 303). W celu dopełnienia chrześcijańskiej formacji i pełnego włączenia w życie wspólnoty eklezjalnej osoby te powinny razem z nowo ochrzczoneymi przeżywać okres mistagogii (OCWD 305). Z analizy rytuału wynika zatem, iż obrzędy liturgiczne przewidziane dla tej kategorii osób nawiązują do obrzędów katechumenalnych – jako do pewnego rodzaju matrycy, ale ich nie powtarzają. Celem formacji inicjacyjnej osób dorosłych ochrzczo-

---

⁴⁸ Brzeziński. 2017. „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych – księga wciąż nie odkryta”, 28.

nych, które nie otrzymały pouczenia religijnego i w konsekwencji nie przystąpiły do kolejnych sakramentów, jest raczej odświeżenie ich świadomości chrzcielnej zwłaszcza co do przynależności eklezjalnej, czyli wszczęcia w Ciało Mistyczne Chrystusa, jakim jest Kościół⁴⁹.

Podsumowanie

Reasumując powyższe rozważania, należy przyznać rację Ferdinandowi Campanie, który wysuwa konkluzję, iż *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* nie mogą pozostać jednym z wielu rytuałów. Chodzi o to, aby wszystkie możliwości zawarte w tej księdze liturgicznej miały szansę urzeczywistnienia się w praktyce pastoralnej i rozprzestrzenienia we wspólnocie eklezjalnej. W posoborowym *Ordo* przewija się bowiem potrzeba rozwijania duszpasterstwa prowadzącego do ponownego odkrycia i uświadomienia sobie skarbu własnej wiary. Dokonuje się to poprzez permanentną katechezę bądź *itinerarium* katechumenalne, stopniowo prowadzące chrześcijanina od dzieciństwa do kolejnych etapów jego życia⁵⁰. Wtajemniczenie chrześcijańskie jest bowiem procesem rozciągającym się na całe życie człowieka. Z tego też względu cała liturgia posiada wymiar inicjacyjny⁵¹. Duszpasterstwo inicjacyjne – jak trafnie zauważa Andrzej Megger – „potrzebuje odnowy dla efektywnej realizacji swojej misji, zarówno w formie katechumenatu chrzcielnego, jak i pochrzcielnego, realizowanego w parafii”⁵². Mając na uwadze ten postulat, warto, wydobywając całe bogactwo, jakie się kryje w *Ordo initiationis christianae adultorum* przy projektowaniu różnych modeli katechezy przedsakramentalnej, uwzględniać, dowartościowywać i aktualizować odważnie i twórczo następujące filary katechumenatu: jego charakter paschalny, wtajemniczący, liturgiczny, obrzędowy i symboliczny, wspólnotowy, nieustanne nawracanie i świadectwo oraz stopniowość doświadczenia formacyjnego⁵³.

⁴⁹ Por. Sielepin. 2014. *Ku nowemu życiu*, 147.

⁵⁰ Ferdinando Campana. 1998. La celebrazione del Battesimo alla luce del Rito dell'iniziazione Cristiana degli Adulti. W *Il battesimo come fondamento dell'esistenza cristiana*. AA.VV., 150. Milano: Editrice Massimo.

⁵¹ Helmut Jan Sobeczko. 2011. Inicjacyjny wymiar liturgii. W *Inicjacja chrześcijańska*. Red. Adelajda Sielepin, Jarosław Superson, 24. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe.

⁵² Andrzej Megger. 2019. *Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w parafii*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 274.

⁵³ DOK, 64.

Bibliografia

Źródła

- Conférence des évêques de France. 2018. L'initiation chrétienne des adolescents. Propositions pastorales (9.09.2020). <http://catechese.catholique.fr/wp-content/uploads/sites/15/2018/11/initiation-chretienne-ados-VFinale2.pdf>.
- Franciscus. 2017. *Allocutio "Ad sodales Tribunalis Rotae Romanae in inauguratione Anni Iudicialis"* (21.01.2017). Acta Apostolicae Sedis 109 (2): 146–150 [Papież Franciszek. 2017. Potrzebny jest „nowy katechumenat w przygotowaniu do małżeństwa (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/rota_21012017.html].
- Franciscus. 2017. *Allocutio "Ad participes Curriculi formationis pro Parochis de novo processu matrimoniali"* (25.02.2017). Acta Apostolicae Sedis 109 (3): 260–262 [Papież Franciszek. 2017. Potrzebny jest prawdziwy katechumenat przygotowujący do sakramentu (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/przygotowanie_25022017.html].
- Konferencja Episkopatu Polski. 1989. Instrukcja dla duchowieństwa w związku z wprowadzeniem obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych. W *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966–1998)*. Red. Czesław Krakowiak, Leszek Adamowicz, 26–30. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. 2009. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. 2020. *Dyrektorium o katechizacji*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Papież Franciszek. 2018. Troska o chrześcijańskie sumienie (9.09.2020). http://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/rota_29012018.html.
- Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo initiationis christianae adultorum. 1972. Editio typica. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Synod Biskupów*. 1977. *Współczesna katecheza zwłaszcza dzieci i młodzieży. Orędzie do Ludu Bożego*. 1985. W *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*. T. 2. Red. W. Kubik, 31–47. Warszawa: ATK.

Bibliografia załącznikowa

- Brovelli Franco. 1979. „Per introdurre alla chiesa oggi. Problematica ecclesiologicala del Rito dell'initiazione cristiana degli adulti”. *Rivista Liturgica* 66: 437–455.
- Brzeziński Daniel. 2017. „*Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych – księga wciąż nie odkryta*”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 26 (2): 123–134.

- Bua Pasquale. 2016. *Battesimo e confermazione*. Brescia: Editrice Queriniana.
- Campana Ferdinando. 1998. La celebrazione del Battesimo alla luce del Rito dell'iniziazione Cristiana degli Adulti. W *Il battesimo come fondamento dell'esistenza cristiana*. AA.VV., 136–156. Milano: Editrice Massimo.
- Caprioli Adriano. 1996. L'iniziazione cristiana: aspetti generali, battesimo e confermazione. W *Celebrare il mistero di Cristo. Manuale di Liturgia a cura dell'Associazione Professori di Liturgia*. T. 2: *La celebrazione dei sacramenti* (Biblioteca Ephemerides Liturgicae Subsidia 88), 53–124. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- Durak Adam. 1996. Możliwości zastosowania *Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* w przygotowaniu do życia sakramentalnego dzieci i młodzieży. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4–5.11. 1996* (Sympozja 16). Red. Rudolf Pierskała, Helmut Sobeczko, 21–30. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.
- Fontobona Jaume. 2014. *Los sacramentos de la iniciación Cristiana*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica.
- Hartlieb Stanisław. 1996. *Pierwsza Komunia święta. Droga wtajemniczenia w Paschę Chrystusa. Podręcznik i dodatek: Msza Wieczery Pańskiej i katechezy o Eucharystii*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Hartlieb Stanisław. 1977. „Próba zastosowania skrutyniów w przygotowaniu do Pierwszej Komunii świętej”. *Ateneum Kapłańskie* 70: 265–281.
- Kopeć Józef. 1996. „Formacja liturgiczna, czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię”. *Liturgia Sacra* 2 (3–4): 23–38.
- Kopeć Józef. 1996. Formy przygotowania do I Komunii św. w praktyce Kościoła w Polsce. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4–5.11. 1996* (Sympozja 16). Red. Rudolf Pierskała, Helmut Jan Sobeczko, 143–162. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.
- Krakowiak Czesław. 1977. „Doświadczenia duszpasterskie z odnowy liturgii chrztu dzieci we Francji”. *Ateneum Kapłańskie* 70: 234–241.
- Krakowiak Czesław. 1996. Katechumenat dzieci w wieku szkolnym. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4–5.11.1996* (Sympozja 16). Red. Rudolf Pierskała, Helmut Jan Sobeczko, 77–98. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.
- Krakowiak Czesław. 2003. *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Kulbacki Piotr. 2013. *Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli i dzieła ks. Franciszka Blachnickiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kulbacki Piotr. 2014. Dwustopniowy katechumenat. W *Quod itaque redemptoris nostril conspicuum fuit in sacramenta transivit. Sakramenty w misterium Kościoła. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Czesławowi Krakowiakowi z okazji siedemdziesiątych urodzin*. Red. Bogusław Migut, Zbigniew Głowacki, Waldemar Pałęcki, 271–282. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Megger Andrzej. 2019. *Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w parafii*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mucha Marta. 2019. *Władza rodzicielska a prawo małoletniego do samodzielnej decyzji o przyjęciu chrztu*. Kraków: Wydawnictwo „scriptum”.
- Muroni Piero Angelo. 2020. *Iniziazione cristiana*. Assisi: Cittadella Editrice.
- Nocent Andrien. 1998. Iniziazione Cristiana in Roma e nell’Occidente non romano. W *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*. T. 4: *Sacramenti e Sacramentali*. Red. Anscar J. Chupungco, 71–114. Casale Monferrato: Edizioni Piemme.
- Andrien Nocent. 1995. I tre sacramenti dell’iniziazione cristiana. W *Anàmnesis*. T. 3/1: *La liturgia: i sacramenti: teologia e storia della celebrazione*. Red. Anscar J. Chupungco, 8–131. Genova – Milano: Casa Editrice Marietti.
- Nowak Jacek. 2007. „Rzeczywistość chrzcielna w skrutyniach wielkopostnych”. *Liturgia Sacra* 13 (2): 321–332.
- Pinto Pio Vito. 2019. *Małżeństwo i rodzina na synodalnej ścieżce Papieża Franciszka*. Tłum: Tomasz Kubiczek, Łukasz Tkaczyk. Città del Vaticano: Tribunale della Rota Romana.
- Sielepin Adelajda. 1997/1998. „Katechumenat pochrzcielny”. *Anamnesis* 12 (4): 45–55.
- Sielepin Adelajda. 1997/1998. „Skrutynia w katechumenacie”. *Anamnesis* 14 (4): 37–40.
- Sielepin Adelajda. 1996. Specyfika chrześcijańskiego wtajemniczenia. Spostrzeżenia w oparciu o praktyczne zastosowanie księgi OICA w Krakowskim Ośrodku Katechumenalnym. W *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Liturgiki i Hagiografii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 4–5.11. 1996* (Sympozja 16). Red. Rudolf Pierskała, Helmut Sobeczko, 99–106. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.
- Sielepin Adelajda. 2014. *Ku nowemu życiu. Teologia i znaczenie chrześcijańskiej inicjacji dla życia wiary*. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe.
- Sobeczko Helmut Jan. 2011. Inicjacyjny wymiar liturgii. W *Inicjacja chrześcijańska*. Red. Adelajda Sielepin, Jarosław Superson, 9–25. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe.
- Świerzawski Waclaw. 2015. Sakramenty chrześcijańskiej inicjacji czyli katechumenat w dzisiejszej praktyce Kościoła. W *Misterium Christi*. T. 4: *Sakramenty i sacramentalia*. Red. Waclaw Świerzawski, 15. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Tena Pere, Borobio Dionisio. 2008. Sacramentos de iniciación Cristiana: bautismo y confirmación. W *La celebración en la Iglesia*. T. 2: *Sacramentos* (Lux Mundi 58). Red. Dionisio Borobio, 27–180. Salamanca: Ediciones Sígueme.

WALDEMAR BARTOCHA, prezbiter archidiecezji łódzkiej, doktor liturgiki, adiunkt w Katedrze Teologii Liturgii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, notariusz Kurii Metropolitalnej Łódzkiej, sekretarz IV Synodu Archidiecezji Łódzkiej, członek Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej, redaktor w Kolegium Redakcyjnym Łódzkich Studiów Teologicznych, laureat Nagrody im. ks. prof. Adama Duraka (edycja 2020), email: bartocha.w@archidiecezja.lodz.pl